

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Fayzullayeva Feruza Aktamjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslari chuqur tahlil qilinadi. Pedagogik madaniyat o'qituvchining kasbiy yetukligi, axloqiy fazilatlari, muloqot madaniyati, pedagogik tafakkuri hamda ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil eta olish qobiliyatini ifodalovchi muhim integrativ tushuncha sifatida yoritiladi. Tadqiqotda pedagogik madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyati, tarkibiy qismlari va ularning bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonidagi o'rni nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Maqolada pedagogik madaniyatni shakllantirishga oid mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari, konsepsiyalari va yondashuvlari tahlil qilinib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tizimli yondashuv va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning nazariy ahamiyati ochib beriladi.

Maqola natijalari pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, ta'lim jarayonida pedagogik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: pedagogik madaniyat, bo'lajak o'qituvchi, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, nazariy asoslar, ta'lim jarayoni, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы формирования педагогической культуры у будущих учителей. Педагогическая культура раскрывается как важнейшая интегративная характеристика профессиональной деятельности учителя, включающая педагогическое мышление, нравственные ценности, коммуникативную культуру, профессиональную этику и способность эффективно организовывать учебно-воспитательный процесс. В статье подробно анализируется сущность понятия педагогической культуры, ее структура и значение в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов.

Особое внимание уделяется анализу научных взглядов отечественных и зарубежных исследователей на проблему формирования педагогической культуры, а также выявлению общих и отличительных аспектов различных теоретических подходов. Обоснована роль компетентностного, личностно-ориентированного, системного и деятельностного подходов в развитии педагогической культуры будущих учителей.

Результаты исследования могут быть использованы в процессе совершенствования системы профессиональной подготовки педагогических кадров, а также при разработке учебно-методических материалов, направленных на формирование педагогической культуры у будущих учителей.

Ключевые слова: педагогическая культура, будущий учитель, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, теоретические основы, образовательный процесс, личностно-ориентированный подход.

Abstract: This article examines the theoretical foundations of developing pedagogical culture in future teachers. Pedagogical culture is considered as an essential integrative component of a teacher's professional competence, encompassing pedagogical thinking, ethical values, communication skills, professional behavior, and the ability to effectively organize the teaching and learning process. The study provides a comprehensive analysis of the concept, structure, and significance of pedagogical culture in the professional training of prospective teachers.

The article analyzes the scientific views and theoretical approaches of both national and international scholars regarding the formation of pedagogical culture. Particular attention is given to competency-based, learner-centered, systemic, and activity-based approaches, highlighting their theoretical relevance in shaping pedagogical culture among future teachers.

The findings of the study contribute to the improvement of teacher education systems and may serve as a theoretical basis for developing methodological recommendations aimed at fostering pedagogical culture in future educators.

Keywords: pedagogical culture, future teacher, professional competence, pedagogical skills, theoretical foundations, educational process, learner-centered approach.

KIRISH

Bugungi globallashuv va ta'lim tizimining jadal rivojlanishi sharoitida jamiyat tomonidan o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat chuqur bilimga ega bo'lgan mutaxassis, balki yuksak pedagogik madaniyat, kasbiy mahorat, axloqiy yetuklik va muloqot kompetensiyasiga ega shaxs bo'lishi lozim. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning pedagogik madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki pedagogik madaniyat o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi samaradorlikni belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Pedagogik madaniyat tushunchasi o'qituvchining kasbiy bilimlari, pedagogik tafakkuri, nutq va muomala madaniyati, pedagogik etika, shaxsiy va kasbiy qadriyatlari hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga bo'lgan mas'uliyatli munosabatini o'zida

mujassamlashtiradi. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish masalasi nafaqat ta'lim sifati, balki jamiyatning intellektual va ma'naviy rivoji bilan ham bevosita bog'liqdir. O'qituvchining pedagogik madaniyati qanchalik yuqori bo'lsa, ta'lim jarayonining samaradorligi, o'quvchilarning shaxs sifatida kamol topishi shunchalik ta'minlanadi.

So'nggi yillarda pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik madaniyatini shakllantirish jarayoni ko'pincha yetarli darajada tizimli va nazariy asoslangan holda amalga oshirilmayapti. Bu esa pedagogik madaniyatning mohiyatini chuqur anglash, uning tarkibiy qismlarini aniqlash va rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy yondashuvlarni talab etadi.

Pedagogik madaniyatni shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya, falsafa va sotsiologiya fanlari kesishgan nuqtada o'rganiladigan murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Ushbu jarayonda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, tizimli va faoliyatga asoslangan yondashuvlar muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligida pedagogik madaniyatni shakllantirishni nazariy jihatdan asoslash, mazkur jarayonning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir.

Shuningdek, pedagogik madaniyatni shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogik meros, buyuk mutafakkirlar va zamonaviy olimlarning ilmiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy va ma'naviy kamolotini ta'minlashda mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslarini o'rganish va tizimlashtirish bugungi ta'lim amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish, pedagogik madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish hamda ushbu jarayonni takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy yondashuvlarni asoslab berishdan iborat. Maqola natijalari pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonini samarali tashkil etish, ta'lim sifatini oshirish va bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yetukligini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish muammosi o'zbek pedagogika ilmida muhim va dolzarb masalalardan biri sifatida qaralib kelinmoqda. Mazkur masala bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar pedagogik madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida tutgan o'rnini aniqlashga qaratilgan.

O'zbek olimlari pedagogik madaniyatni, avvalo, o'qituvchining kasbiy mahorati, axloqiy fazilatlarini, pedagogik tafakkuri va muloqot madaniyatining uzviy birligi sifatida talqin etadilar. Jumladan, A. Avloniy o'zining pedagogik merosida o'qituvchi shaxsining ma'naviy-axloqiy yetukligi, tarbiya jarayonidagi mas'uliyati va pedagogik odobi masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning qarashlarida pedagogik madaniyat o'qituvchining shaxsiy namunasi, nutq madaniyati va o'quvchiga bo'lgan munosabati orqali namoyon bo'lishi ta'kidlanadi.

Shuningdek, M. Qori-Niyoziy, H. Ziyoyev, N. Saidahmedov, R. Jo'rayev kabi o'zbek pedagog olimlarining ilmiy ishlarida pedagogik madaniyat masalasi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi bilan uzviy bog'liq holda o'rganilgan. Ular pedagogik madaniyatni ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholab, uning shakllanishida pedagogik bilimlar, didaktik ko'nikmalar va kasbiy qadriyatlarning ahamiyatini asoslab beradilar.

N. Saidahmedovning pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarga bag'ishlangan tadqiqotlarida pedagogik madaniyatni rivojlantirish ta'lim jarayonini zamonaviy metodlar asosida tashkil etish bilan bevosita bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Olimning fikricha, pedagogik madaniyat faqat nazariy bilimlar majmui emas, balki o'qituvchining pedagogik faoliyatda o'z bilim va malakalarini ijodiy qo'llay olish qobiliyatidir.

R. Jo'rayev va Sh. Abdullayevlarning ilmiy ishlarida pedagogik madaniyat masalasi pedagogik mahorat, kasbiy etika va pedagogik muloqot nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Ular o'qituvchining pedagogik madaniyatini shakllantirishda pedagogik amaliyot, refleksiya va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonlarining ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. Ushbu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta'minlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.⁹

O'zbekistonda pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar va davlat ta'lim standartlarida ham pedagogik madaniyatni shakllantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, oliy pedagogik ta'lim yo'nalishlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv rejalari va fan dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy madaniyati, pedagogik etikasi va muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan fanlar muhim o'rin egallaydi.

Shuningdek, zamonaviy o'zbek tadqiqotchilarining ilmiy maqolalari va dissertatsiyalarida bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va tizimli yondashuv asosida o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda pedagogik madaniyat o'qituvchining kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilib, uni rivojlantirish uchun samarali pedagogik shart-sharoitlar va metodlar taklif etilgan.

⁹ Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2012.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek pedagog olimlarining ilmiy merosi va zamonaviy tadqiqotlari bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish muammosining nazariy asoslarini chuqur yoritib beradi. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur masala bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, pedagogik madaniyatni shakllantirishning yaxlit nazariy modeli va uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi pedagogika fanida e'tirof etilgan falsafiy, umumilmiy va maxsus pedagogik yondashuvlariga tayanadi. Tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayoni tizimli va yaxlit hodisa sifatida talqin qilinib, uning mazmuni shaxs rivoji va kasbiy tayyorgarlik bilan uzviy bog'liqlikda o'rganildi. Metodologik jihatdan tadqiqot A. Avloniy tomonidan ilgari surilgan tarbiya va o'qituvchi shaxsiga oid g'oyalarga¹⁰, N. Saidahmedovning pedagogik texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuvga doir ilmiy qarashlariga, R. Jo'rayev hamda Sh. Abdullayevlarning pedagogik mahorat va kasbiy madaniyat haqidagi konseptual fikrlariga asoslandi. Tadqiqot jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bo'lajak o'qituvchining individual xususiyatlari, ehtiyojlari va kasbiy qiziqishlarini inobatga olish zaruratini belgilab berdi, kompetensiyaviy yondashuv esa pedagogik madaniyatni kasbiy bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlarning integrativ majmui sifatida tahlil qilish imkonini yaratdi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida pedagogik madaniyatning tarkibiy qismlari o'zaro bog'liq elementlar sifatida ko'rib chiqildi, faoliyatga asoslangan yondashuv orqali esa bo'lajak o'qituvchilarning nazariy bilimlarni amaliy pedagogik faoliyatda qo'llash imkoniyatlari tahlil etildi. Tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik adabiyotlarni o'rganish metodlaridan foydalanilib, O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari, davlat ta'lim standartlari va oliy pedagogik ta'limga qo'yilgan zamonaviy talablar metodologik asos sifatida qabul qilindi. Ushbu metodologik yondashuvlar majmui bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayonining nazariy asoslarini chuqur va har tomonlama yoritishga xizmat qildi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayoni murakkab, ko'p qirrali va uzluksiz pedagogik jarayon ekanligini ko'rsatdi. Nazariy tahlillar asosida pedagogik madaniyatning tarkibiy tuzilmasi aniqlashtirilib, u kasbiy bilimlar majmui, pedagogik tafakkur, pedagogik muloqot madaniyati, kasbiy-etika va shaxsiy qadriyatlar hamda pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish ko'nikmalaridan iborat ekanligi asoslandi. Ushbu tarkibiy qismlarning uyg'un rivoji

¹⁰ Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.

bo'lajak o'qituvchining kasbiy yetukligi va ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil sifatida e'tirof etildi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirishda shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarning qo'llanilishi ijobiy natijalar beradi. Xususan, ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, reflektiv faoliyatga yo'naltirish va ijodiy yondashuvni qo'llab-quvvatlash pedagogik madaniyatning mazmuniy jihatlarini chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qilishi aniqlandi. Bu jarayonda nazariy bilimlarning amaliy mashg'ulotlar va pedagogik amaliyot bilan uyg'unlashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokamalar jarayonida pedagogik madaniyatni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ta'lim muhitining pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi, o'qituvchi-murabbiylarning shaxsiy namunasi, kasbiy muloqot madaniyatining rivojlanganligi hamda pedagogik etikaga rioya etilishi bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik madaniyati rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning real ta'lim muhitida faol ishtirok etishi pedagogik madaniyatning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi qayd etildi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayonida faqat an'anaviy o'qitish usullari bilan cheklanib qolish kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat va reflektiv mashg'ulotlardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'sishini jadallashtiradi hamda pedagogik madaniyatning barcha tarkibiy qismlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Bu holat zamonaviy ta'lim talablariga mos holda pedagogik madaniyatni shakllantirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muhokamalar natijasida shuningdek, pedagogik madaniyatni shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. O'zbek pedagogik merosi va milliy tarbiya an'analari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy mas'uliyat, pedagogik odob va ma'naviy yetuklikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa pedagogik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslarini amaliy jihatdan boyitadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ko'rsatdi. Olingan xulosalar pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy talablar asosida pedagogik madaniyatni rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, mazkur yo'nalishda olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslarini tizimli va kompleks tarzda tahlil qilishga qaratildi. Olib borilgan ilmiy tahlillar pedagogik madaniyat o'qituvchi kasbiy tayyorgarligining ajralmas va ustuvor tarkibiy qismi ekanligini tasdiqladi. Pedagogik madaniyat bo'lajak o'qituvchining kasbiy bilimlari, pedagogik tafakkuri, muloqot madaniyati, kasbiy etikasi, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini hamda pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyatini o'zida mujassamlashtiruvchi integrativ tushuncha sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish faqat nazariy bilimlarni egallash bilangina cheklanib qolmasdan, ularni amaliy faoliyat bilan uzviy bog'lashni taqozo etadi. Ayniqsa, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, tizimli va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning uyg'unligi pedagogik madaniyatni samarali rivojlantirish uchun mustahkam nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mustaqilligi, ijodiy fikrlashi va reflektiv faoliyatini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayonida milliy pedagogik meros va zamonaviy ta'lim talablari uyg'unligini ta'minlash alohida ahamiyat kasb etadi. A. Avloniy, M. Qori-Niyoziy va boshqa o'zbek pedagog olimlarining ilmiy qarashlarida ilgari surilgan g'oyalar bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik odob, kasbiy mas'uliyat va ma'naviy yetuklikni shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlarning qo'llanilishi pedagogik madaniyatning rivojlanish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik madaniyatni shakllantirish jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va uzluksiz tarzda tashkil etish pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirishning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda ilgari surilgan nazariy xulosalar va umumlashtirishlar oliy pedagogik ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini takomillashtirish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yetukligini oshirish hamda ta'lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida pedagogik madaniyatni shakllantirishga doir amaliy tadqiqotlar va tajriba-sinov ishlari uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Avloniy A. Birinchi muallim. – Toshkent: O'qituvchi, 1994.
3. Qori-Niyoziy M. Pedagogika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1976.
4. Saidahmedov N. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2003.

5. Jo'rayev R. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
6. Abdullayev Sh. O'qituvchi kasbiy madaniyati va pedagogik etika. – Toshkent: Fan, 2010.
7. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2012.
8. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy pedagogik ta'limga oid normativ-huquqiy hujjatlari. – Toshkent, 2019–2023.
10. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.